

Mállott kövek árnyéka

A harmincas évek végén történt, hogy az Aszód melletti Hévízgyörk Ürgések nevű határrészen, ahol a szőlősgazdák pincéiben délutánonként az idős falusiak bor mellett múltatták az időt, nagyapám nyakamba akasztotta lószőr tarisznyáját, két pengőt nyomott a markomba s rám parancsolt: – Fuss el Aszódra, a két zsidó kisasszony üzletébe, s hozzáj ujtúró, meg néhány zsemle!

Az alig két-három kilométerre lévő városka főutcáján olvasgattam a cégtáblákat: – Klein, Fischer, Breuer, Deutsch, Burger, Weisz stb. Számomra idegen hangzása volt a neveknek, s amikor visszaértem a pincesorra, a bölcs öregeknek skandáltam a névsort, amíg el nem hangzott a figyelmeztetés: – Zsidók azok mind! Igaz, tisztességes magyar emberek, ezért ne törődj azzal, kit hogy hívnak.

Néhány évtized múltán – már az aszódi ágostai evangélikus Petőfi Sándor Gimnázium tanulójaként – úgy alakult az iskolai ülésrend, hogy zsidó padszomszédom lett, aki Burgernak hívták. Azóta sok víz folyt le a Galgán, sok minden megesett a világban és kis hazánkban. Sok mindent megtudtam, megtanultam a népek történelméből, s bizony volt idő, amikor mások miatt kellett szégyenkeznek mindazért, ami a zsidósággal – köztük az aszódi zsidósággal, s egykori diáktársaimmal is – történt.

Évszázadok aszódi eseményeit Asztalos Tamás, az aszódi Petőfi Múzeum igazgatója ismertette meg velem, s az ifjú szakember szavait és kutatásainak eredményeit megismerve határoztam el, hogy Aszódnak, ennek a Galga menti kisvárosnak a zsidóság történetében betöltött szerepét, valamint az elmúlt évtizedben az itt élőknek a két nép megbékéléséért végzett munkájának sorát, rendjét a nagyobb nyilvánossággal is megismertetem.

Asztalos Tamás történész-muzeológus szívesen vállalta a beszélgetést:

Mikortól jegyezhetjük az aszódi zsidóság történetét?

Az első adat, amely a zsidók aszódi jelenlétéről tanúskodik, az 1728-ban végzett összeírás listájában található. Az iratok hat főt jegyeznek, s ez körülbelül harminc személyt jelent. Az Aszódi Hírlap 1911. február 26-i számában olvasható dr. Scheiber József aszódi főrabbi írása, amelyben beszámol arról, hogy 1747-ben a Szent Egylet alapszabályát átdolgozták, majd a következő megállapítást teszi: „... Bátran kockáztathatom, hogy az aszódi izraelita hitközségnek körülbelül 200 éve van temploma.”

Az aszódi zsidóság – betelepülése óta – megközelítően és folyamatosan a lakosság 20 százalékát tette ki. Ez az igen nagyszámú közösség meghatározó szerepet töltött be Aszód mindennapjaiban, s ez a szerep erősödött 1851-től, amikor Ferenc József rendeletére megszűntek a zsidó községek, s helyettük megalakult huszonöt zsidó hitközség, melynek sorában egy volt Aszódon. Ez a közösség rendelkezett az anyakönyvezés jogával. Természetes volt, hogy az aszódi hitközség fenntartotta a maga zsinagógáját, működtette iskoláját, különböző egyletekbe tömörült és gondoskodott halottai eltemetetéséről, az eltávozottak emlékének megőrzéséről.

A változó világ rohanó éveiben az aszódi zsidóság emlékét, történetét a levéltárak porosodó iratai rejtgették, valamint néhány idősebb aszódi polgár emlékezete és a romos temető megroggyant sírjainak sokasága őrizte.

Mit tudott meg a kutató a temető múltjáról, történetéről?

Az aszódi zsidó temető legalább 270–280 éves múltra tekint vissza. A sírkertet – hasonlóan az ország összes zsidó temetőjéhez – a település belső részének határán kívül jelölték ki, s a város hamarosan körbenötte. Területéről 1913 nyarától vannak pontos feljegyzések. Schosberger Rezsőné sz. Deutsch Helén ebben az esztendőben az úgynevezett jegyzői földekből megvásárolt 500 négyszöglet, s azt a temetőhöz csatolta, hogy Baumhorn Lipót budapesti építész terve alapján szülei – Deutsch Fülöp és Deutsch Fülöpné – számára mauzóleumot emeltessen.

A hitközség az eltávozottak emlékét évtizedeken át gondosan megőrizte, betartották a zsidó vallásnak a temetőre vonatkozó szigorú előírásait. Az előírásoknak megfelelően ápolták a növényzetet, gondozták a területet.

Itt kellett rendet teremteni

A felújítás utáni „Élet Háza”

Hogyan érintették az 1944. évi események az aszódi zsidóságot és létesítményeit?

A magyar zsidóság tragédiáját az aszódi közösség sem kerülte el. A zsinagóga körül felállított gettóból 1944. július 12-én az állomásra, onnan Hatvanba, majd Auschwitzba szállították őket, ahol 90 százalékukat megsemmisítették. A kálváriájuk 1945 után is folytatódott. A zsinagógájukat 1950-ben – tanács határozattal – lebontották. Iskolájukat más célra vették igénybe. Elők, akik a temető gyermeki hálával és alázattal, vagy szülői fájdalommal gondozták volna, nem maradtak. A poklok poklát átélő néhány fiatalabb zsidó messzire elkerülte Aszódot, sőt az országot is.

A Magyar Izraeliták Országos Képviselője (MIOK) vállalta magára a temető megőrzését, s bízta meg *Darázs István* aszódi lakost a temetőgondnoki feladatok ellátásával. 1976-ig a temetőt távolról szemlélők, vagy esetenként a temetőt felkeresők a pusztulás lassú folyamatával találkoztak. A megsemmisülés folyamata 1976-ban észrevehetően és szemmel láthatóan felgyorsult.

Aszódon ekkor határozták el egy 12 tantermes iskola megépítését. Az új intézményhez területre volt szükség, ezért a MIOK elnökétől 1976. február 3-án 1419 négyszögöl terület átengedését kérték, természetesen kárpótlás ellenében. Arra a földrészre volt szükség, amelyen... „a temetkezések annak idején a legkorábban megkezdődtek.” 1976. május 24-én módosították a kérelmet, s így fogalmaztak: – „A kisajátítandó terület a lépcsőzetes bejáratnak baloldali részén fekszik, jobboldali részén van a Mauzóleum és az Emlékmű, amelyek jelenleg kisajátításra nem kerülhetnek.”

A MIOK és az Aszód Nagyközségi Tanács közötti egyezség ezekben a hónapokban többször módosult. Az 1977. április 14-i jegyzőkönyvben 433 négyszögöl földterület és 20–30 sír kisajátításáról esett szó. Később 60–70, majd 160 sír exhumálását tartják indokoltnak. Az exhumált sírok számát a munka befejeztével készített jegyzőkönyvből tudhatjuk meg, s eszerint 265 sírt exhumáltak. Az eljárás menetét megismerhetjük az Aszód Nagyközségi Tanács és a Pest Megyei Temetkezési Vállalat által kötött szerződésből, amelyben meghatározták az exhumálás menetét: – „... A temetkezési vállalat javasolja a tanácsnak a kövek kétnézeti lefényképezését, a reklamációk elhárítása érdekében. A sírt addig kell kiásni, amíg a maradványokat meg nem találják. A közös sírra az exhumált sírokról származó köveket kell felállítani. Az exhumálandó sírokat be kell számozni és jegyzőkönyvvezni, ha lehet, az elhalt személyek nevét is. Az exhumálás során talált nemesfémeket, ékszereket, drágaköveket és egyéb tárgyakat a vállalat jelenlevő képviselője a tanácsnak jegyzőkönyvileg átadja.” Az adminisztratív előkészítések után 1981. június 23-a és július 10-e közötti időben a Magyar Izraeliták Országos Képviselője vallási felügyelőjének jelenlétében 6 ember 110 500 forintért elvégezte az exhumálást. A zárójelentésben rögzítették: – Az exhumálások alatt semminemű nemesfémeket az exhumálók nem találtak.

Mi történt a továbbiakban?

Megkezdődött a temető végleges pusztulása. Hiába utalta át az aszódi tanács a MIOK címére és számlájára a téglakerítés megépítésének költségét, téglakerítés helyett csak drótkerítést húztak a temető köré. Nem gyűjtötték össze és nem is kerültek a közös sírra az exhumált sírok emlékkövei sem. És amint az lenni szokott, a nem létező kincsről gyorsan tava terjedt a hír, és megérkeztek a kincskeresők, akik valóban minden követ megmozgattak. Az értékes síremlékeket gátlástalanul ledöntötték, a sírokat feldúlták, keresték a kincset, amit a „zsidókkal együtt” eltemettek. Ami mozgítható volt, azt elvitték. A temető kriptája mögötti téglakerítést is lebontották, a téglát elhurcolták.

1979. június 15-én kigyulladt a Schossberger-mauzóleum kupolája. A tetteseket megtalálták. A majdnem végzetes pusztítást két, játékból gyűjtogató gyerek okozta. A kárt így rögzítette a tanács illetékes képviselője: – „A kupola megbillent, a szarufák 80 százaléka elégett. Életveszélyessé vált az épület... A kupola eltávolításának ideje: azonnal!”

A rombolások, sírgyalázások, lopások tovább folytatódtak. 1980-ban a MIOK feljelentést tett a Pest Megyei Rendőrkapitányságon: – „Az aszódi izraelita temetőből az utóbbi napokban több, nagyobb értékű képviselő sírkő eltűnt. A temető környékén lakó személyek állítása szerint késő este folyamán három férfi megjelent a temetőben és egy markoló-géppel több síremléket elszállítottak- elloptak... Az eltulajdonított sírkövek hozzávetőlegesen 200 ezer forint értékkel bírnak.”

Senki nem állt ellen a pusztításnak. Félelemből? Közönyből? Tehetetlenségből? Nem kiáltott senki megálljt a pusztításnak, nem emelte fel a szavát senki az elhurcoltak múltját őrző emlékhely mellett.

1990-re egyszerűen ellopták a téglakerítést, az épületet díszítő kovácsoltvas szerkezeteket, majdnem megsemmisítették az iparművészeti remekműnek számító üvegmozaikot, valamint a márványpadlót. Az attika mázsás elemeinek lelökésével darabokra törték mind a kriptába vezető lépcsőt, mind pedig a terasz burkolatát. Szétverték a nemes anyagból faragott obeliszket és a háború után a holocaust áldozatai tiszteletére emelt emlékművet.

Megállítottam Asztalos Tamást az emlékezésben. *Dinnyés Lászlónak*, az aszódi művelődési ház nyugdíjas igazgatójának szavait idéztem: 1990 nyarán az intézmény udvarán beszélgettem az akkor Aszódra került Asztalos Tamással. Ifjú beszélgetőtársam az udvar fölé magasodó területre mutatott. Szörnyű volt a látvány. A rombolást, a pusztítást méteres gaz borította, ám a kőrök sűrű hálójából, a mindent ellepő bozótból ki-, kivillant egy-egy megsüllyedt, megdőlt sírkő. Asztalos Tamás felháborodottan, az ifjak türelmetlenségével kérdezte: – Ki a felelős mindezerért? Aszód lakossága, vagy a sírban porladók közeli-, s távoli rokoni, a múltat feledő utódai?

Az utódok, – akik emlékezhetnének és őrzői lehetnének a málló köveknek – elpusztultak a fasizmus haláltáboraiiban. Az aszódaikat kellene megszólítani. Bízattam Tamást: – Férfihoz illő tett volna a temető rendezése, a mauzóleum felújítása, a sírkert teljes körű műemléki rekonstrukciója, a magyar zsidóság egyik emlékhelyének kialakítása.

Ahogy a sikeres dolgokra mondani szokás: – a mag jó helyre hullott. És innen kezdve ismét Asztalos Tamásé a szó.

Számba vettem a munkákat, felmértem a feladatokat, elkészítettem a helyreállítás munkatervét, s 1990. augusztus 22-én már a kezemben volt *Zoltai Gusztávnak*, akkor a MIOK, most a MAZSIHISZ (Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége) ügyvezető igazgatójának a megbízása a temető kreatív jellegű rendbe hozására.

A munkát 1990 végén kezdtük meg. Akkor még nem tudtam, mekkora feladatra vállalkoztam. Mindenekelőtt a túlburjánzott növényzetet kellett kiirtanunk, hogy egyáltalán lássuk, hol van a temető. A dzsungelirtás mintegy ezer munkaórát igényelt, amit elsősorban az aszódi fiatalok végeztek. A bozót kiirtásával egyidejűleg a mindent átszövő gyökérzetet is meg kellett semmisítenünk, miközben a ledőlt, ledöntött 150–160 sírkő felállítását is elvégeztük. Ez a feladat újabb ezer órát igényelt segítőimtől.

Holnapy Dénes, aki akkor a Budapesti Műszaki Egyetemen tanított, *kérésre felmérte az épületet. Segítségére volt Kaparecz Iván* statikus és *Csöke Csaba* egyetemi hallgató. *Jánosi János* – Aszód főépítésze – elkészítette a felújítás engedélyeztetési tervét. A helyszíni szemle után – 1992. február 22-i keltezzel – az Országos Műemléki Felügyelőség az aszódi zsidó temetőt, valamint a Schossberger-mauzóleumot „műemlék jellegű építmény”-nyé nyilvánította.

A munkálatok felgyorsultak. Ekkor már anyagi támogatást is kaptunk. A sitt és romeltakarítást követően *Péter Zoltán* szelvényenként kipótolta a boltozatot. *Kassa András* és *Király Ferenc* daru segítségével visszahelyezte a meglévő attikai elemeket, a hiányzókat megfaragtatták. *Girli Sándor* megácsolta a félgömbkupolát. *Szabó István* vörösréz lemezborítást készített korcolt illesztéssel és főlhelyezte a csúcspdísz. A ciklopkő díszfalat *Kelemen István* rakta. A kriptá celláinak íves vakolatát újravakoltuk, falát lemeszeltük. A kovácsoltvas szerkezeteket a helyreállítás utolsó évében szereltük fel. A szép és mives kovácsmunkákat *Nagy Pongrác* készítette. A teraszt *Kovács Gábor* és *Péter Zoltán* állította helyre.

A munkák látszólag zavartalanul folytak, ám menet közben ezernyi gond akadt. Milyen volt – kérdezték a szakemberek – az eredeti üvegmozaik? Milyen volt a márványpadló mintázata? Segítettek az aszódi patrióták megőrzött fényképei, a múzeum adattára, s az aprólékos kutatás. A 90 százalékgig elpusztult padló egyik sarkában például felfedezték az építők az eredeti munka parányi darabját. Az épület legveretesebb része a mennyezetre rakott üvegmozaik. Talán az ezzel kapcsolatos teendők sokasága példázza, mennyi gonddal, nehézséggel birkóztunk meg a munkák során. A restaurálás megkezdése előtt az OMH szakmai zsűri összehívását rendelte el. A megbeszélésen *Fábián Dénes Zoltán* festőművész és *Kisterenyey Ervin* festő- és restaurátorművész a helyszínen ismertették az üvegmozaik restaurálásának módját. A zsűri szakvéleményét *Szentkirályi Miklós* a Magyar Restaurátorkamara elnöke, *Bóna István* szakértő aláírásával kapta meg az OMH. A nagyot akarók mellé társul

szegődik a szerencse. Így volt a mi esetünkben is. Az ágyazóhabarcs negatív lenyomatként megőrizte a rajzolatot. A helyenként megtapadt mozaikszemcsékből pedig megállapítható volt a színskála.

A mozaikot övező vakolatmező kék színt kapott. Az égboltban, vagyis a kupola közép-pontjában arany napkorong van, amelynek átlósan három lángnyelvre szakadó sugarai a kupola derekáig futnak. A bejárat fölött az örök életet jelképező fűzfa, baloldalt a menóra hét égő gyertyaszállal, szemközt a törvénytáblák, jobbra a kohaniták két egymás felé forduló keze. A jelképeket a MAZSIHISZ javaslata alapján komponálták meg a művészek.

Az Élet Házát – így nevezi a zsidó vallás a temetőt – a méltósággal magasodó Schossberger-mauzóleummal, a domboldalon 426 egykori zsidó álmát őrző emlékkövekkel, valamint a holocaust áldozatait idéző Mártírok Emlékművével együtt 1996-ban, ünnepélyes külsőségek között avatták fel.

Asztalos Tamás múzeumigazgató, az aszódi zsidóság életének, történetének kutatója, az elárvult, elgazosodott temető és a lerombolt, roskadozó mauzóleum újjávarázsolója, a munkák szervezője, irányító mindenese itt tulajdonképpen befejezhetné a történetet. Fényképeket nézegetünk a temetőről és környékéről, a nagy munka pillanatairól. Újságokban lapozunk, amelyek hírt adtak az aszódiak vállalkozásáról és annak sikeres befejezéséről.

Nem akarom szaporítani a szót – mondta Asztalos Tamás, amikor búcsúzni készültem –, de meg kell említenem, vizsgálódásaim során többször is éreztem, hogy a rosszul értelmezett tapintat árnyékában még előítéletek tenyésznek, a be nem hegedt, vagy újólag ejtett sebek gennyednek. Amikor a temetőben az első kapavágást ejtettem, többen megjegyezték: Rázós témához nyúltál!

Sok új ismeret birtokában ma már elmondhatom: emberként az emberséget kerestem. Amit tettem, azzal nemzedékem tisztességét bizonyítottam, s Aszód polgárainak lelkiismeretét ébresztettem.

Fercsik Mihály

A mauzóleum bejárata